

Словська Ю. В.,

аспірант кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет»

ПОНЯТТЯ ТАБУ ТА ЙОГО КЛАСИФІКАЦІЇ У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Анотація. У статті розглянуто сучасні тлумачення феномена табу в лінгвістичному аспекті. Предметом особливої уваги є спроби представлення існуючих класифікацій заборон з урахуванням поліаспектної природи цього явища.

Ключові слова: табу, заборона, лексема, теми-табу, невербальне табу, мовлення, дискурс.

Постановка проблеми. У час глобалізації й інформаційних обмінів у фокусі інтересів сучасного мовознавства знаходиться проблема вивчення національних і етнокультурних компонентів. Уважного ставлення дослідників останнім часом вимагає виокремлення елементів, які маніфестують виразне національне маркування певної лінгвостільності. Актуальним напрямом сучасних філологічних студій постає вивчення специфічних заборон і табу як запоруки успішного процесу спілкування. Зацікавлення проблемою табу саме в лінгвістичному аспекті зумовлене наявними в новітній лінгвістиці прогалинами й недостатньою увагою до цього феномена саме в мовленнєвій практиці.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичне обґрунтування феномена лінгвістичного табу знаходимо в поодиноких розвідках вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема Ф. Бацевича, Л. Білозерської, А. Дороги, Ю. Зази, Л. Фроляк, Р. Газізова, К. Дембської, В. Кашкіна, Я. Попової, О. Рутер, Є. Смоленцевої, Т. Токтарової, Т. Джея та інших. Однак відкритим залишається питання класифікації табу в мовленні та визначення специфіки національно-культурних аспектів цього явища.

Метою пропонованої статті є уточнення поняття табу в лінгвістичному аспекті, визначення критеріїв класифікації табуованих елементів на матеріалі мовлення українців.

Виклад основного матеріалу. Цілком слушним вважаємо твердження російської дослідниці О. Бабаєвої про те, що табу – це здебільшого етнографічний феномен, який виник на ранніх етапах розвитку суспільства, але поступово переходить до мовної системи [2, с. 234]. Адже все, що існує в культурі, має своє відображення в мові.

Щодо тлумачення дефініції табу в лінгвістичному аспекті серед учених немає однастайності, однак дослідники сходяться на тому, що табу – це передусім заборона. У статтях О. Тараненка й О. Ахманової мовне табу характеризується як заборона на вживання певних слів, що зумовлюється позалінгвістичними чинниками, зокрема цензурними, культурними, морально-етичними, містично-забобонними, соціально-політичними чинниками [16, с. 677; 1, с. 467]. О. Леонтєв тлумачить табу як заборону на вживання слів, висловів або власних імен, поведінку, контакти з людьми, предметами, а також номени, співзвучні з ними, зумовлену вірою в магічну функцію мови,

тобто можливість безпосереднього впливу на навколишню дійсність за допомогою мови [17, с. 501].

Аналіз праць В. Кашкіна, В. Соковніна, Р. Газізова і Ф. Бацевича свідчить, що поряд зі словами-табу виокремлюються й теми-табу. Серед причин, які викликають табу, ключовими стають соціально-політичні, культурні й емоційні чинники, зумовлені традиціями, що існують у певній лінгвостільності [2; 5; 9]. Крім указаних вище, на думку Ф. Бацевича, В. Соковніна і Р. Газізова, до системи табу належать форми міжособистісного спілкування в певному колі осіб. Відповідно науковці виокремлюють різновид контактних табу. Р. Газізов також наводить тип невербальних табу, які охоплюють заборони на окремі компоненти невербальної поведінки [2, с. 340; 5, с. 37].

У розвідках Я. Попової знаходимо підтвердження міркування, що на практиці лінгвістичне табу не може зводитися лише до лексичних, тематичних і контактних обмежень. Дослідниця слушно зауважує, що за певних умов виникають заборони на вживання окремих звуків в акті комунікації, літер на письмі, інтонації, тону тощо [13].

Услід за Н. Мечковською та О. Бабаєвою підкреслимо, що цілі табу знаходяться поза межами мови. На цій підставі мова стає лише засобом вираження цього феномена. За уявленнями російської дослідниці О. Бабаєвої, явище табу в сучасному дискурсі являє собою заборону, що накладається на такі комунікативні одиниці, які співвідносяться з ціннісно-значущою інформацією та функціонують у межах певної лінгвокультури [2; 11]. Я. Попова також наголошує на тому, що мету табу, враховуючи соціально-політичні, культурні й емоційні чинники, становить заборона не самого явища, а лексеми-репрезентанта, тобто сенс табу в тому, щоб замінювати одну назву на іншу, більш прийнятну для комунікативної ситуації [13].

Оскільки табу регулюють людську діяльність, мовленнєву зокрема, слушно припустити, що ці приписи поширюються на обидва види спілкування: як вербальне, так і невербальне. Ураховуючи таку поліаспектну природу табу, пристаємо на позиції Х. Шредера, О. Бабаєвої, Я. Попової, М. Тульової, Р. Газізова та ін. мовознавців, які виділяють серед усього розмаїття заборон вербальні й невербальні табу [18; 2, с. 286; 13; 15, с. 117; 5, с. 38]. Критерієм такого поділу вважаємо використання мовних (вербальних) і позамовних (невербальних) засобів спілкування.

Невербальні (за Х. Шредером, дійові) табу являють собою частину соціального кодексу будь-якого суспільства (за Я. Поповою), у якому функціонують заборони на неприйнятні для цього суспільства вияви невербальної поведінки комуніканта в процесі спілкування. До них науковці загалом відносять певні дії, міміку й жести. Я. Попова додає до цього списку й комунікативно-значу-

ще мовчання, а М. Тульнова серед нових невербальних заборон виділяє запах [13; 15, с. 117].

Вербальні табу охоплюють заборони, на вживання певних мовних одиниць. На думку багатьох учених, вербальні табу водночас слід розділяти на певні підвиди. Так, Х. Шредер, К. Дембська, В. Кашкін, О. Рутер, Я. Попова, Ф. Бацевич виокремлюють *мовні табу* (за Х. Шредером, лінгвістичні), до яких належить загалом корпус словесних заборон [18; 7, с. 236; 9, с. 247; 14, с. 15; 13; 3, с. 264]. Крім того, Я. Попова виділяє *фонетичні* (неприйнятні звуки) й *графічні* (заборонені букви) елементи, які також підлягають у деяких випадках табуізації [13; 15, с. 16].

Російські дослідники Р. Газізов й О. Бабаєва поряд із мовними табу виділяються *мовленеві* й пов'язують їх із заборонами на вживання грубих, нецензурних або стилістично неприпустимих висловів у контексті конкретної комунікативної ситуації [5, с. 37; 2, с. 286].

Іншим підтипом табу більшість учених (Х. Шредер, М. Венъжан, О. Бабаєва, В. Кашкін, Я. Попова, М. Тульнова, Ф. Бацевич та ін.) виділяють *тематичні* заборони, які обмежують відкрите обговорення певних тем у спілкуванні, зокрема в міжособистісному. Доцільно зауважити, що Х. Шредер, визначаючи тематичні заборони, використовує термін «комунікативного табу». В. Кашкін пов'язує такі обмеження з історичною пам'яттю народу й політичним зиском [9, с. 246]. У працях К. Дембської, В. Карасика, Х. Шредера та інших дослідників знаходимо деякою мірою вдалі спроби виокремлення тем, заборонених у спілкуванні [7, с. 237–238]. Проте найбільш розгалужений перелік табуйованих сфер, на нашу думку, подає М. Венъжан.

Мовознавець наводить низку тематичних сфер, лексичні одиниці яких підпорядковуються заборонам: релігія, марновірства і забобони; людські вади духовного плану (брехня, підлабузництво, пияцтво, наркоманія, крадіжки тощо); кримінальна сфера (злочини, поліція, в'язниця тощо); бідність і безробіття; людські фізичні й розумові розлади (розумові захворювання, фізичні каліцтва); фізіологічні процеси (фізіологічні функції дефекації та інші випорожнення, вагітність, пологи); тема смерті (вбивства, смерть, похорон, смертельні захворювання); сексуальна сфера (оголене тіло, сексуальні меншини, статеві органи, венеричні захворювання); сфера сім'ї та шлюбу (адюльтер, незаконнонароджені діти); політика (корупція, хабарництво, політичні події); бізнес і економіка (банкрутство, звільнення); військова тематика (військові операції, шпіонаж); етнічні й вікові розбіжності [4, с. 51].

Зазначимо також, услід за В. Кашкіним, що дотримання тематичних табу стає важливим аспектом у процесі міжкультурної комунікації. За умов спілкування мовців, які належать до однієї лінгвоспільноти, окремі теми можуть сприйматися нейтрально й не мати статусу табу. Однак подібний нейтралітет утрачається, якщо відбувається комунікація представників різних етносів [9, с. 248].

Певним різновидом вербального табу вважаємо дискурсивні заборони, про які говорять Х. Шредер і О. Кострова. Утім підкреслимо, що науковці по-різному витлумачують цей підтип табу. На думку О. Кострової, дискурсивні табу становлять імпліцитні заборони, пов'язані з культурною специфікою дискурсу або різноманітних текстотипів [10]. Х. Шредер розуміє дискурсивне табу як сукупність не повністю заборонених тем, які можна

порушувати за певних умов, але обговорювати належним способом і дотримуватися певних етикетних норм [18]. Однак не може не викликати схвалення твердження О. Бабаєвої щодо труднощів розмежування визначень тематичного й дискурсивного табу, яке в такому разі залежатиме лише від ступеня жорсткості накладеної заборони.

За критерієм відповідності нормам здорового глузду в спілкуванні В. Карасик і Г. Слишкін виокремлюють три типи імперсональних табу: 1) *жорсткі* заборони, пов'язані з вульгарною, грубою й непристойною поведінкою комуніканта (неввічливі жести, натяжки, вирази, зокрема ті, що стосуються сексуальної сфери та фізіології людини); 2) *безпосередні* (природні) заборони, які відповідають нормам поведінки й впливають із почуттів людини (прокляття на весіллі, сміх на похоронах тощо); 3) *конвенціональні* заборони, пов'язані з нормами спілкування в окремій соціальній групі чи лінгвоспільноті (специфічні теми для обговорення, наприклад, сумарні доходи особи в Англії та США, питання здоров'я). Водночас, до третього типу табу науковці додають, зокрема, й поведінкові формули, яких слід уникати задля збереження «обличчя» мовця або дотримання норм політкоректності. Крім того, до конвенціональних табу, за В. Карасиком і Г. Слишкіним, варто відносити ідеологічні табу, наприклад заборони на цитування або згадування робіт певного автора [8, с. 25–26].

Покликаючись на працю Г. Хабрайської, І. Панасюк виділяє *культурні* й *конверсаційні* табу. Культурні табу охоплюють заборони, накладені суспільством ззовні, тоді як в основі конверсаційних табу лежать індивідуальні вимоги дотримання заборон окремою особою чи групою. Визнання конверсаційних табу всередині групи здійснюється через перцептивні, стереотипні й культурні знання. Відтак культурні заборони мають зовнішній характер, а конверсаційні – внутрішньо індивідуальний, підпорядкований стереотипним мемам тієї культури, до якої належить мовець [12, с. 55].

За способом вираження виділяють імпліцитні й експліцитні табу (Я. Попова, О. Кострова); за ступенем суворості дотримання табу розмежують жорсткі і м'які табу (Я. Попова, Л. Гришаєва); за ступенем поширеності табу диференціюють на колективні й індивідуальні заборони (В. Карасик, О. Бабаєва); за ступенем залежності табу від ситуації спілкування – абсолютні (універсальні, поширюються на всі ситуації спілкування) й відносні (ситуативно або культурно специфічні, тобто які залежать від хронологічних характеристик комунікативної ситуації й особистостей комунікантів) (О. Бабаєва).

Висновки. Отже, табу – це заборона конвенціонального характеру, накладена на мовленнєву діяльність особи, групи чи певної лінгвоспільноти. Обмеження такого роду поширюються на вживання окремих звуків, графічних знаків, лексем, а також на обговорення деяких тем чи спілкування з певним колом осіб. Дотримання табу зумовлюється позамовними чинниками, зокрема цензурними, культурними, морально-етичними, містично-забобонними, соціально-політичними тощо. Критеріями наведених вище класифікацій табу визначаємо використання мовних і позамовних засобів у вираженні заборон (вербальні й невербальні), спосіб вираження табу (експліцитні й імпліцитні), належність репрезентантів табу до відповідних

структурних рівнів мови (фонетичні, графічні, лексичні тощо), тематичне й дискурсивне розшарування корпусу заборон, види діяльності, які підлягають регуляції через табу (конвенціональні, конверсаційні), ступінь поширення (універсальні, локальні, індивідуальні) й суворості дотримання (жорсткі, м'які). Перспективу подальших розвідок убачаємо в дослідженні мовного оформлення табу як приписів, що регулюють мовлення комунікантів, та реалізацію заборон у різних типах дискурсів.

Література:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова – М. : «Сов. Энциклопедия», 1966. – 608 с.
2. Бабаева Е. В. Лингвокультурологические характеристики русской и немецкой аксиологической картин мира : дис. ... д. филол. наук : 10.02.20 / Елена Викторовна Бабаева. – Волгоград, 2004. – 438 с.
3. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики : [підручник] / Ф. С. Бацевич – К. : Академія, 2004. – 344 с.
4. Веньчжан М. Языковые табу: эвфемизм в современном русском языке / Мэй Веньчжан // Язык и коммуникация. Гуманитарные исследования. – 2012. – № 3(43). – С. 51.
5. Газизов Р. А. Коммуникативные табу в немецкой лингвокультуре / Р. А. Газизов // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. – 2011. – Вып. № 51. – С. 37–40.
6. Гришаева Л. И. Культурные табу и их влияние на результат коммуникации / Л. И. Гришаева, Л. В. Пурикова // Вестник ВГУ. Серия Гум. науки. – Воронеж, 2005. – № 2. – С. 282–297.
7. Дембска К. Языковые табу: эвфемизмы в современном русском языке / Катажина Дембска // Rosica. – Olomouc, 1994. – № 38. – С. 235–239.
8. Карасик В. И. Запрет и нарушение запрета как коммуникативные действия / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // «Злая материя ...» сб. ст. – М. : Ладомир, 2005. – С. 17 – 33.
9. Кашкин В. Б. Этностереотипы и табуированные темы в межкультурной коммуникации / В. Б. Кашкин, Е. М. Смоленцева // Культурные табу и их влияние на результат коммуникации. – Воронеж : ВГУ, 2005. – С. 246–252.
10. Кострова О. А. Дискурсивные табу в межкультурной научной коммуникации / О. А. Кострова // [Электронный ресурс] / – Самара, 2004. – Режим доступа: <http://olgakostrova.narod.ru/articles/2006/tabu.pdf>.-24.01.12.
11. Мечковская Н. Б. Язык и религия: лекции по философии и истории религии / Н. Б. Мечковская. – М. : Агенство ФАИР, 1998. – 352 с.
12. Панасюк И. Л. Семантические и коммуникативные особенности феномена табу / И. Л. Панасюк // «Злая материя ...» сб. ст. – М. : Ладомир, 2005. – С. 54 – 67.
13. Попова Я. В. Табу в сфере коммуникативно-языковой актуализации / Я. В. Попова // Язык. Культура. Общество. – 2010. – Вып. 2. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа до журналу : <http://yazik.info/2010-14.php>
14. Рутер О. А. Табу в фольклорных поэмах М. Цветаевой : лингвистический аспект : автореф. дис. на соискание научной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Ольга Александровна Рутер. – Ростов-на-Дону, 2007. – 27 с.
15. Тульнова М. А. Табу в контексте глобализации // Политическая лингвистика. – 2010. – № 4 (34). – С. 176–181.
16. Українська мова : енциклопедія / [редкол. : Русанівський В. М. та ін.]. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія ім. В. М. Бажана», 2004. – 824 с.
17. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / [под ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
18. Schröder Harmut Phänomenologie und interkulturelle Aspekte des Tabus – [Электронный ресурс] / Режим доступа до журн. : http://www.kakanien.ac.at/beitr/verb_worte/HSchroeder1.pdf.

Еловская Ю. В. Понятие табу и его классификации в современном языкознании

Аннотация. В статье рассмотрены современные толкования феномена табу в лингвистическом аспекте. Предметом особого внимания является попытка представить существующие классификации запретов с учетом полиаспектной природы этого явления.

Ключевые слова: табу, запрет, лексема, темы-табу, невербальное табу, речь, дискурс.

Yelovska Yu. The taboo definition and its classification in modern linguistics

Summary. The article deals with the modern interpretation of the taboo phenomenon according to its linguistic aspect. Special attention is paid on representing modern prohibition classifications taking into account multiaspect nature of this phenomenon.

Key words: taboo, prohibition, word, taboo topic, nonverbal taboo, speech, discourse.